

DE VRIJE NEUTRALE GRONDHEERLIJKHEID GEMERT

STAD ? STADSRECHTEN ? HISTORISCHE STADSKERN ?

De aandacht, die het bovenstaand onderwerp in de verschillende publiciteitsmedia heeft gekregen, schijnt nogal wat misverstanden te hebben veroorzaakt en ik dacht, dat het goed was het publiek in een niet al te uitgebreid artikel kennis te laten nemen van wat er nu eigenlijk aan de hand is rond Gemert, dat als historische stadskern - wij prijzen er ons gelukkig mee - is aangewezen op grond van de algemene maatregel van bestuur d.d. 26 november 1973, als uitvloeisel van de Financiële Verhoudingswet 1960.

Reeds in de tachtiger jaren van de vorige eeuw bestond er een wet, regelende de financiële verhouding tussen het rijk de Nederlandse Staat, en de verschillende Nederlandse gemeenten. Het ligt hier niet op mijn weg de lezer een exposé te geven over de ontwikkeling van deze elkaar opvolgende wettelijke regelingen, doch het is goed vast te stellen, dat de meest recente wettelijke regeling op dit gebied is verankerd in de z.g. Financiële Verhoudingswet 1960.

Aangezien elke gemeente een eigen problematiek heeft, zijn als uitvloeisel van deze wet z.g. verfijningsregelingen vastgesteld, die aan de financiële gevolgen van die eigen problematiek tegemoet komen. Zo bestaan regelingen voor bijzonder bevolkingsverloop, voor bevolkingsagglomeraties, voor gemeenten doorsneden door een grote rivier, voor ontwikkelingsgebieden, voor probleemgebieden, voor gemeenten met een verouderd rioleringsstelsel, voor monumenten, voor mijngemeenten en.....voor historische stadskernen.

Deze laatste verfijningsregeling wordt door de staatssecretarissen van financiën en binnenlandse zaken als volgt toegelicht:

"Een historische stadskern brengt, wanneer zij van betekenende omvang is, voor de gemeente, binnen welke grondgebied zij is gelegen, in verschillende sectoren van de gemeentehuishouding een aanzienlijke verzwaring van lasten mee. Voorzover de zwaardere lasten louter verband houden met de restauratie van monumenten, is er de verfining algemene uitkering monumenten, welke deze gemeenten op dit punt tegemoet komt. Er zijn echter ook andere sectoren, waar lastenverzwaring optreedt. Te denken is aan het onderhoud van straten en rioleringen, veelal ook van grachten en walbeschoeiingen, verkeersvoorzieningen e.d. Deze lastenverzwaring houdt meer algemeen verband met de structuur van de historische stadskern, die enige eeuwen geleden als stedelijke kern is ontstaan en sedertdien qua structuur niet noemenswaard is gewijzigd, ook al zou de betreffende gemeente in sommige gevallen als geheel thans niet meer als stad kunnen worden aangemerkt. Een dergelijke kern kenmerkt zich door een compacte veelal door natuurlijke of kunstmatige grenzen omsloten bebouwing met relatief veel oude tot zeer oude gebouwen, met nauwe straten en steegjes en vaak met relatief veel watergangen.

Tot zover de toelichting.

In de nota van toelichting stelde de minister voorts de normen vast, waaraan de gemeenten, die op toepassing van deze verfijningsregeling meende aanspraak te kunnen maken, moesten voldoen n.l. het als stad voorkomen op twee van de hierna genoemde kaarten, waarvan de dateringen twee eeuwen uiteenlopen:

1. een kaart van P. Kaerius uit 1602
2. een kaart van P. Kaerius uit 1617
3. een kaart van H. Hondius uit 1631
4. een kaart van C.J. Visscher uit 1650
5. een kaart van F. de Wit uit 1675
6. een kaart van N. Visscher uit c 1690
7. een kaart van T. Majer uit 1747
8. een kaart van E. Maaskamp uit 1816
9. een kaart van W.C. van Baarsel uit 1833

Onder dit "als stad voorkomen" op twee van deze kaarten moest worden verstaan, dat de gemeente geografisch/morfo-

Hiernaast:

Het bewuste kaartje
uit 1630 met de aan-
duiding van Gemert
als "stad" .

HOLLANDIA

logisch, d.w.z. aardrijkskundig naar plaats en vormgeving als stad moest zijn aangemerkt al of niet via een z.g. legende d.w.z. een lijst van verklaringen van de tekens op de betreffende landkaart.

Gemert kwam inderdaad als zodanig voor op de landkaart van Majer uit 1747, doch aanvankelijk kwam men niet verder dan alleen die kaart. Toen later echter bleek, dat ook andere gemeenten slechts op één kaart voorkwamen, doch via de toelevering van andere kaarten eveneens in aanmerking kwamen voor de uitkering, ging ook Gemert op zoek en zie daar: de oud-gemeentesecretaris J.A.L.M. van den Broek vond een kaartje van Joost d'Hondt (Judocus Hondius), daterende uit 1630, uitgegeven te Amsterdam bij J.Cloppenburg, zonder legende evenwel, waarop Gemert eveneens als stad werd aangeduid.

Wie denkt, dat daarmee de problemen van de baan waren vergist zich, want ondanks deze geweldige vondst werd de authenticiteit van dit kaartje door de behandelende staatssecretaris in twijfel getrokken. Het gemeentebestuur werd te verstaan gegeven, dat het gebruik maakte van een kaart, die een copie zou zijn van een kaart van Petrus Kaerius uit 1617, waarop Gemert niet als stad was aangemerkt.

Het lijkt me goed hier even stil te staan bij het feit, dat men het in vroeger eeuwen niet zo nauw nam met 't auteursrecht bij het maken van kaarten. Het was gebruikelijk dat kaartenmakers in veel gevallen gebruik maakten van 't werk van anderen. Een auteurswet was er natuurlijk niet. Het kwam regelmatig voor, dat kaarten werden gecopieerd en dat koperplaten, waarin kaarten gegraveerd stonden, werden verkocht. De koperplaten konden deels worden geradeerd en ook worden aangevuld of gewijzigd.

Interessant is het te zien, hoe het oorspronkelijk door Judocus Hondius gegraveerde en door Johannes Cloppenburg in 1630 uitgegeven kaartje, waaraan Gemert nu zijn succes te danken heeft, later d.w.z. in 1690 en in 1697 opnieuw werd uitgegeven. Er is echter een duidelijk - zij het onbelangrijk - verschil met dat van 1630 te onderkennen, want de in 1690 door Guglielmo de Jonge uitgegeven editie

staat in de atlas Teatro Belgico op naam van Gregorio Leti. Er zijn op het "door Leti getekende kaartje" in de Noordzee en in de Zuiderzee verschillende zeilscheepjes te zien. Ze zijn getekend in de geest zoals men dat deed op de 17e eeuwse wandtegels. De cartouche, d.w.z. de omlijsting, waarin het opschrift "Hollandia" voorkomt, is gehandhaafd. Opmerkelijk is echter op deze uitgave de in vette kapitalen gedrukte tekst: "PARTE SECONDO Libro I 3". Deze tekst moet in de Italiaanse uitgave op de vooraf gemaakte kaartjes afzonderlijk zijn gedrukt, want de tekst verschilt van plaats op de kaartjes in de verschillende exemplaren van deze Leti-editie. Sommige kaartjes vertonen de tekst op de rand, andere binnen de rand op het kaartje zelf, over de plaatsaanduidingen in het zuidelijk deel van de Nederlanden heen.

De Franse uitgave zoals die in 1697 verscheen vertoont met die van 1690 vergeleken, weer een verschil. De uitgever heeft de bestaande cartouch weggehaald en vervangen door een Hermes-figuur met in zijn linkerhand een staf, waarmee hij wijst naar een uit het water opkomende groep mensen, die een vorstin (zou het de Hollandse stedenmaagd zijn ?) geschenken aanbiedt. Een, in romeins legertenu gestoken soldaat, met speer en gepluimde helm, staat als een soort lijfwacht achter de vorstin. Tussen dit tafereel staat te lezen: "LA HOLLANDE 1697".

Boven vermeldde ik reeds, dat kaarten werden gecopieerd en koperplaten werden verkocht, doch de onderlinge familiere-laties tussen de kaartenmakers speelden in het geheel toch ook een belangrijke rol. Prof.Dr.Ir.C.Koeman schrijft hierover in zijn Atlantes Neerlandici deel II op pag.136. Hij vermeldt daar over Judocus Hondius, dat hij in 1587 huwde met Coletta van den Keere, zuster van de welbekende Peter van den Keere, in ons artikel al eerder aangeduis met Petrus Kaerius. Enkele jaren voordien was diens zuster Jacomina weer gehuwd met Pieter van den Berghe, die als Petrus Montanus in de kaartenmakerswereld bekend staat. Petrus Kaerius schijnt - naar Koeman vertelt - nauw met zijn beide zwagers te hebben samengewerkt.

Terug naar de problemen rond de bewijsvoering omtrent de

autenticiteit van het kaartje van Judocus Hondius. Vele uren werden besteed aan het onderzoek van de beide kaarten van Hondius en Kaerius uit respectievelijk 1630 en 1617. Met name de droogmakerijen in de beide Hollanden, het al of niet bestaan van verschillende riviertjes, weteringen en sloten en last but not least de kustlijn van de Zuiderzee en de Waddenzee kwamen uitgebreid letterlijk en figuurlijk onder de loupe.

Na nauwkeurige vergelijking konden tussen de beide in het geding zijnde kaarten in elk geval dertien belangrijke verschillen worden aangegeven, waardoor aan deskundigen kon worden duidelijk gemaakt, dat de kaart van Judocus Hondius in elk geval geen copie kon zijn van die van Peter Kaerius. Overtuigd van de argumenten van het gemeentebestuur konden twee deskundigen daarom 'n verklaring omtrent de oorspronkelijkheid van de kaart van Judocus Hondius afgeven. Voor deze argumenten zijn de raad van gemeentefinanciën als adviseur van de staatssecretaris van financiën én tenslotte ook de staatssecretaris zelf gezwich. In Gemert kon men tevreden zijn.

Wat zijn nu de gevolgen van het besluit van de staatssecretaris de gemeente Gemert deze uitkering toch te geven? Op de eerste plaats is dit de definitieve uitkering van een bedrag per ha op grond van het besluit van 1973. Dat wil zeggen een nabetaling van 2,8 miljoen gulden en vervolgens nog een jaarlijkse uitkering, waarvan de hoogte ligt tussen de 4 en 5 ton.

Heeft dit besluit tot uitkering nu ook tot gevolg, dat Gemert nu ineens stadsrechten krijgt of "stad" wordt in de historische betekenis van het woord. Ik persoonlijk ben van mening van niet, doch ik wil dit "neen" wel even toelichten.

De steden in West-Europa ontstonden voor het overgrote deel in de dertiende en veertiende eeuw. Als Gemert stad zou zijn geweest, of mogelijk later geworden, dan zou het dit ook hebben moeten zijn in b.v. 1572 of 1586. Van die jaren berusten rekeningen in het gemeentearchief die spreken over 't "dorp van Gemert". Weer een ander stuk spreekt

over de "dorpskommer", niet te verwarren met de "dorpskommen", die op last van de advocaat-fiscaal in het kader van de bezetting door de staatse troepen, tussen 1648 en 1662, in het jaar 1650 in beslag werden genomen en na vanuit de kerk te zijn overgebracht naar het kasteel werden geopend. Deze "dorpskommen" zijn de opbergplaatsen geweest van het dorps- en heerlijkheidsarchief, waarvan nu nog delen aanwezig zijn in het gemeentearchief.

Bovendien mist Gemert voorzover kan worden nagegaan elke aanwijzing, die zou kunnen wijzen op een oorkonde, waarbij stadsrechten zijn verleend, om dan nog maar te zwijgen van de oorkonde zelf. Maar ook moet men zich afvragen, waar zich dan de stadswallen bevonden, die zonder meer inherent zijn aan een stad in de historische zin van het woord.

Van ouds is er in Gemert sprake van een langgerekte woon-eenheid, die loopt van Heuvel, Stereind, Binderseind, via Markt en (Kerk)Straat naar de (Nieuw)Straat en via Haageik Kruiseind en Pandelaar overgaat in de Koksedijk. Bovendien zal men bij het nalopen van de opbouw van de onderscheiden echte oude steden, zoals Amsterdam, Haarlem, 's-Hertogenbosch, Breda, Bergen op Zoom e.a. een ontwikkeling zien vanuit een centraal punt met min of meer concentrische cirkels van nieuwere bebouwing daar omheen. De verdedigbaarheid van een langgerekte nederzetting, zoals Gemert, lijkt mij vooralsnog dan ook 'n ondoenlijke opgave, zeker als men bedenkt, dat die langgerekttheid bijna $2\frac{1}{2}$ à 3 km omvat. De meeste steden zijn immers min of meer rond. Wat verder ontbreekt is b.v. een eigen muntrecht. Hier tegenover staan echter de rechten van banmolen, van het houden van week- en jaarmarkten en natuurlijk het poortersrecht, waarvoor moest worden betaald als men zich metterwoon in Gemert wilde vestigen. Ik heb persoonlijk meer de indruk dat deze rechten ontstonden als gevolg van de ex-territorialiteit dan uit anderen hoofde b.v. als gevolg van verleende of vermeende stadsrechten. De door de Duitse Orde beheerste enclave binnen de Meierij van 's-Hertogenbosch, waar men formeel niet zomaar naar binnen mocht, was feitelijk toch door eenieder en zeker door grotere groepen, zoals b.v. krijgsvolk gemakkelijk te betreden. Hoe vaak niet werden sauvegardes verleend om de ongewenste militaire bezoekers

buiten de deur te houden of om plunderingen te voorkomen ? Zij immers waren het, die de Gemertse gemeenschap slechts aandeden, om ze uit te schudden en dan weer te vertrekken.

De vraag rijst in het verband van dit artikel wel, waarom men Gemert dan toch op twee karten heeft aangeduid als stad. Zou de beantwoording van deze vraag niet ook moeten worden gezocht in het bestaan van de exterritorialiteit, d.w.z. het feit, dat Gemert buiten het staatsgebied van de Nederlanden viel ?

Het zal de meeste kaartenmakers onbekend zijn geweest, dat Gemert een soevereine grondheerlijkheid was, doch ik vermoed, dat zij, die het wél wisten, geprobeerd hebben deze exterritorialiteit gestalte te geven in het vignet van een "urbs communis minoris" een gewone kleine stad. Ik dacht, dat we ons gelukkig mochten prijzen een 16e eeuwse kaartenmaker te hebben gehad, die een gemeentebestuur uit de 20e eeuw onwetend in de kaart heeft gespeeld en dat alleen al is een felicitatie waard.

Gemert, 31 augustus 1979.

L.C.J.M. Rouppe van der Voort
gemeentearchivaris

